

УДК 159.923 (575.2) (04)

К. Сариева,

филос. и.д., у.и.к.

КР УИАсынын академик А.А.Алтмышбаев ат, Философия институту

К. Сариева,

д.филос.н., с.н.с.

Институт Философии им. академика А.А.Алтмышбаева НАН КР

K. Sarieva,

doctor of philosophy, senior researcher

Institute of Philosophy named after Academician A.A. Altmyshbaev NAS KR

ТОГУСАКОВДУН ИЛИМИЙ ИШМЕРДИГИ - СИСТЕМДҮҮЛҮКТҮН КОНТЕКСТИНДЕ

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТОГУСАКОВА – В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМНОСТЬ

TOGUSAKOV'S SCIENTIFIC ACTIVITY – SYSTEMICITY IN THE CONTEXT

Аннотация. Статъяда Тогусаковдун чыгармачылык ишмердүүлүгү үч кичи системадан турган бир бүтүн система катары каралат. Анын алдында системалар теориясы, анын келип чыгыш менен эволюциясы, максаты, проблеманы чечүүнүн методдору тууралуу баяндалат. Айрыкча, Тогусаковдун чыгармачылыгынын үчүнчү подсистемасындагы жетекчилик, башкаруу ишмердигине басым коюлат. Өткөөл мезгилдеги эгемен өлкөдө философия илимин өнүктүрүүдөгү декомпозициясы көрсөтүлөт.

Негизги сөздөр: система, ички, татаал системалар, өткөөл мезгил, декомозиция, системдүү анализ, илимий ишмердик.

Аннотация. В статье творческая деятельность Тогусакова рассматривается как целостная система, состоящая из трех подсистем. Перед ним описывается теория систем, ее происхождение и эволюция, назначение и методы решения проблем. Акцент сделан на лидерско-управленческой деятельности в третьей подсистеме творчества Тогусакова. Показана декомпозиция развития философии в независимой стране в переходный период.

Ключевые слова: система, внутренние, сложные системы, переходный период, декомпозиция, системный анализ, научная деятельность.

Abstract. In the article, Togusakov's creative activity is considered as a complete system consisting of three subsystems. The theory of the system, its origin and evolution, purpose and method of problem solving are described before me. Emphasis is placed on leadership and management activities in the third subsystem of Togusakova's work. Decomposition of the philosophy of development in an independent country in the transition period is shown.

Key words: system, internal, complex systems, transition period, decomposition, systematic analysis, scientific activity.

Тогусаков Осмон Асанкуловичтин жаштыгы совет доорундагы дымып калуу доору менен кайра куруунун кыйчалыш учуруна, ал эми жигердүү илимий чыгармачылыгы Кыргыз мамлекети түзүлгөн өткөөл жылдардан баштап эгемен өлкөнүн өнүгүү мезгилине, жалпысынан алганда системалардын алмашуу мезгилине туш келди. Бул бир-бирине контрастуу, күрөшкө бай, объективдүү убакыт тизмегин Осмон Асанкулович тандап алган жок, тандай албайт да болчу. Адамдардын өндүрүштүк ишмердиги өз деңгээлине жараша жашаган доорунун социомаданий системасынын бир көрүнүшү болуп саналат. Андыктан О.А. Тогусаковдун чыгармачылык ишмердүүлүгүн системалар теориясынын контексттинде талдоо жүргүзүү “субъект - убакыт”, “жеке жана жалпы” “инсан - коом” системасында кароо дүйнө караштык, методологиялык жана прикладдык жагдайларда өзгөчө мааниси бар.

О.А. Тогусаковдун өмүр чыгармачылыгына байланышкан система-объективдүү жашоосунан (онтологиялык аспект), бытиенин уюштурулушун туюмдар аркылуу чагылдырган түшүнүктөрдөн (гносеологиялык аспект), ага байланышкан иш-аракеттеринен (практикалык аспекти) турат. Осмон Асанкуловичтин өмүр-чыгармачылык системасы - балалык куракта советтик мектептен билим алып, советтик армиянын катарында (аскер деңиз -флотто) кызмат өтөгөнү, андан соң жогорку окуу жайдан билим алуу, жогорку окуу жайдан баштап уланган илимий калыптануу жана илимий ишмердикти жетекчилик, башкаруу менен айкалыштыруу учурларынан турган ички системаларды бириктирет.

Биз бул жерде система теориясынын келип чыгышы, эволюциясы жана азыркы мааниси тууралуу маалыматтарга токтоло кетүүнү орундуу дейбиз. Системдүүлүк идеясынын, системдүү жолдун, жалпы системалар теориясынын генезисин жана

эволюциясын изилдөө, ага муктаждык, анын илимий жана практикалык колдонулушу - ХХ кылымдын жемиши [4. 46-б.]¹. Системдүүлүктү изилдөөгө ар түрдүү илимдердин өкүлдөрү тартылган.

Системалар теориясынын пайда болушунун башаты А. А. Богдановдун табият таануу илимдеринен алынган тең салмактуулук принцибине негиздеп, жаратылыш менен коомду бир бүтүндүк, б.а. система деп түшүндүргөн тектология концепциясы [2].² түрткү катары эсептелет.

А.А.Богдановдун тектологиясынын негизги идеясы - бардык объектилер жана процесстер белгилүү бир деңгээлде уюшкандыкка ээ, уюшкандык канчалык жогору болсо, бүтүндүн касиети аны түзүп турган элементтеринин жөнөкөй суммасынан күчтүү деген концепция болуп саналат. Бүтүн жана бөлүктүн касиеттеринин анализи татаал система түшүнүгүн мүнөздөөнүн негизиндеги белги болуп калган.

Тектология концепциясы Л. фон Бергталанфинин жалпы системалар теориясына жол ачкан. Австриялык биолог Л. фон Бергталанфи системанын түзүлүшүн, функционалдык аракетин жана өнүгүшүнүн мыйзам ченемдерин таап, системдүүлүк теориясын түзүү концепциясын сунуштаган.

Системдүү анализ өзүнчө изилдөө багыт катары өткөн кылымдын орто ченинде адегенде АКШда ири бизнесте өндүрүштүн кубаттуулугун бөлүштүрүү, тигил же бул квалификациялуу жумушчу күчтүн жана жаңы жабдуулардын келечегин аныктоо, продуктылардын ар кандай түрлөрүнө суроо талаптарды прогноздоо сыяктуу колдонмо маселелерди чечүү менен байланышкан изилдөө багыт болуп орун алды. Ошону менен бирге эле системдүү анализ мамлекеттик аппаратты, так айтканда, космосту өздөштүрүү жана куралдуу күчтөр, ири мамлекеттик долбоорлор менен байланышкан башкаруу ишмердиги сферасына кеңири жайылтылды.

¹Сариева К. Модель жана тааным. - 46-б.

²Богданов А.А. Тектология (всеобщая организация наука) Книга 2. М.: Директ-Медиа.2014. -408 с.

1960–1970-жылдары системдүү анализ идеясы жана методдору кеңири тарады, практикада эсептөө машиналарын колдонуу менен гана ийгиликтүү ишке ашыруу мүмкүн болду. Эсептөө машиналарын колдонуунун өзү татаал маселелерди чечүүнүн инструменти катары теориялык моделдердин системаларын түзүүдөн практикалык кенири колдонууга мүмкүнчүлүк түздү. Мындан тышкары системдүү анализди колдонуунун сферасы кеңейген соң программалуу-максаттуу башкаруу методу бул жетил маанилүү проблеманы чечүү үчүн программа түзүлүп, уюм (мекеме же мекемелердин тору) калыптанды жана зарыл материалдар менен адам ресурстары бөлүндү.

Бул мезгил аралыгында системдүү изилдөө илимий таанымдын башка типтеринен жана формаларынан айырмаланган өзгөчө илимий феномен экени азыркы татаал дүйнөнү бир бүтүн катары кароого негиз берери Л. фон Берталанфи, Р. Л. Акофф, А. Рапопорт, В.Н.Садовский, А. И.Уемов, Ю.А.Урманцев, Б.С Флейшман, У.Р. Эшби, Л.Заде, М.Мессарович, Дж. Клир ж.б. изилдөөчүлөрдүн кеңири чөйрөсү тарабынан айкындалып отурду. Изилдөөлөрдүн ар бири «система» түшүнүгүнүн аныктама-сын иштеп чыгууга багыт алып, анын бай мазмунун улам бир жагын ачып, ар түрдүү илимдердин өкүлдөрүн өзүнө тартып, системдүү дүйнө карашты изилдөөнү актуалдыштырып, дисциплиналар аралык табияты менен «системдүү жол» деп аталган методологиялык багыттын, «синергетикалык система» түшүнүгүнүн пайда болушуна алып келди.

И.В. Блауберг жана Э.Г. Юдин сыяктуу авторлор системдүү жол проблемасына тиешелүү адабияттарды жалпылого жана комплекстүү баяндоого аракеттенишип, системдүү жолду азыркы илимдеги методологиялык багыттын бири катары аныкташты ³ [Караңыз 2.]. В.Н. Садовский мындай ыкманын маңызын жалпы түшүнүүнү

колдойт. Өзүнө чейинки талаш-тартыштуу пикирлерди жыйынтыктап, В.С. Тюхтин системдүү жолдун дисциплиналар аралык атайын методологиялык метод катары статусун бекемдеген.

Системдүү жол - объектини система катары аныктоо процедураларын жана аларды спецификалык системдүү изилдөөнүн жолдорунун эксплициттүү туюндурулушу. Анын маңызы ар кандай «башка объектилердин арасында спонтандуу (сырткы себептерден эмес, ички себептердин натыйжасында пайда болгон) жашап турган, өзүнүн өнүгүшүнүн мыйзам ченемдери менен өзүнүн айрым турган элементтеринин жана ошондой эле андан көз карандысыз башка объектилердин өнүгүшүнүн мыйзамченеминен айырмаланган ар кандай кубулушту система катары карагандыгында. Спонтандуу өнүгүү системанын бүтүндүгүнүн маанилүү атрибуттарынын бири»⁴ [3. , 6]

Системдүү анализ татаал түзүлүштө уюмдашкан объектилерди изилдөөнүн методдорунун бири болуп, системдүү изилдөөнүн процесстүүлүк, методологиялык, рефлексивдүүлүк аспектерин чагылдырат, анын маңызы интегративдүү сапаттарга ээ болгон, бүтүн түзүлүш катары караганында. Илимий ишмердикте системдүү жолдун өзгөчөлүгү ар кандай объект система деп каралып, салттуу областагы каралып жаткан кубулуштарды анализдөө үчүн колдонулат. Системалардын жалпы теориясынын жана системдүү жолдун колдонулуу сферасы жалаң гана материалдык объектилер менен чектелбестен өз ара аракеттеги ар кандай элементтерден турган «бүтүнгө» жайылтылат. «Система» түшүнүгү изилденүүчү объектилер классынын спецификалык белгилерин туюндурат,

Дүйнөкараштык, методологиялык жана прикладдык жагдайларын изилдөөгө ар түрдүү илимдердин өкүлдөрү тарабынан көп эмгектер арналган. Системдүүлүк идеясынын, системдүү жолдун, системалардын

³Блауберг И. В., Юдин Б. Г. Становление и сущность системного подхода. — М., 1973.

⁴Кузьмин С.А. Социальные аспекты: опыт структурного анализа. М., 1996. С. 6.

жалпы теориясынын генезисин жана эволюциясын изилдөө, алардын илимий жана практикалык колдонулушу ХХ кылымда жигердүү ишке ашырылган.

Системдүү анализ – бул татаал объектилерди система деп карап, ал системаларды изилдөөнүн жана анализдөөнүн принциптерин, методдорун жана каражаттарын караган илимий методологиялык дисциплина. Системдүү анализде ар кандай объекттин системдүү мүнөзү эсепке алынуу менен б.а. бир бүтүн катары гана эмес өз ара байланышкан элементтердин курамы, алардын касиеттери жана процесстеринин комплекси катары каралат.

Системдүү анализ башкысы жасалма (социалдык, экономикалык, уюмдашкан, техникалык, адам-машина өндүү) системаларды изилдөөгө колдонулат, болгондо да мындай системаларда адам ишмердигине маанилүү роль таандык. Системдүү анализ -татаал, көп деңгээлдүү, көп компотенттүү жасалма системаларды түзүүгө жана башкарууга байланыштуу долборлоорду иштеп чыгууга, чечимдерди кабыл алууда жана аларды негиздөөдө башкаруу теориясы менен практикасында кеңири жайылтылган.

Натыйжада социалдык-экономикалык, техникалык объектилердин иштөөсүндө ар түрдүү проблемалык кырдаалдарда келип чыккан стратегиялык пландоодон жана мекемелерди башкаруудан баштап, техникалык комплекстин долбоорлорун башкарып, ишмердиктин айрым түрлөрү боюнча чечимдерди кабыл алууга чейин изилдеген системдүү анализдин мектептери пайда болду.

1972-жылы дүйнөнүн СССР, АКШ баштаган 12 өлкөсүнүн катышуусунда Австрияда Венага жакын Лаксенбургда Эл аралык колдонмо системдүү анализ институту (International Institute for Applied Systems Analysis; IIASA) түзүлгөн. Бул институтта эл аралык кызматташууну талап кылган глобалдуу проблемаларды чечүүдө көбүнчө системдүү анализ методун колдонушат.

Россияда 1960-жылдардан баштап системдүү анализ жана системалар теориясы мектеби активдүү өнүгө баштаган.

Жогоруда сөз болгон А.А. Богдановдун системалар теориясынын келип чыгышына түрткү болгон тектология концепциясында структуранын статикалык абалын эле карабайт, объектилердин динамикасын изилдейт, уюшуунун өнүгүү маселесине көңүл буруп, кайра байланыштын маанисин белгилейт, уюштуруунун өзүнүн максатын эсепке алуу зарылдыгын көрсөтөт. Ачык системанын ролун белгилеп, моделдөөнүн ролуна жана уюштуруу теориясы маселесин чечүүдө математикалык анализдин потенциалдуу метод катары ролуна көңүл бурат. Анын окуусу Н. Беклемишевдин жана башка бир катар окумуштуулардын эмгектеринде өнүктүрүлгөн. СССРде системдүү анализдин методикасы биринчилерден болуп Ю. И. Черняк, С. А. Валуев, Е. П. Голубков иштеп чыгышкан. Анан философиялык концепцияларга негизделген структуралаштыруу методикасын иштеп чыгуу башталды. Бул багыттын өнүгүшү үчүн Бүткүл союздук илимий-техникалык радиотехника, электротехника жана байланыш коому тарабынан 1973-жылы «Системный анализ в проектировании и управлении» (Ф. Е. Темников, Ю. И. Черняк, В. Н. Волкова) деген семинар уюштурулуп андан ары ар кайсы окуу жайларда системдүү анализдеп изилдөө мектептери өнүккөн.

Системдүү анализ чоң (ири масштабдуу) жана татаал системаларды изилдөө жана долборлоо, алар жөнүндө маалымат толук болбогондо да, ресурстар жетишсиздигине, убакыттын кыскалыгына карабай аларды башкаруу зарылдыгынан келип чыккан дисциплина. Системдүү анализде ар кандай эле эле эмес, татаал жана чоң системаларды каралат. Чоң жана татаал системаларды бөлүп турган, баарыга таанылган чеги жок. Ошентсе да “чоң система” көп компоненттүү, көп деңгелдүү бир типтүү байланышкан элементтеринин саны менен мүнөздөлөт. Чоң система -мейкиндикке жайылган, татаалдык даражасы жогору, аны түзүп турган кичи системалар (состаавдык бөлүктөр) да татаа категорияга тиешелүү.

Өз кезинде “татаал система” термини көп компоненттүү системанын татаалдыгы

структуралык жана функциялык татаалдыгы өз ара байланышкан жана өз ара таасир этүүчү ар башка типтеги элементтеринин таасир этишүүсү жана көп сандуу жана ар тектүү байланыштары менен мүнөздөлөт.

Системдүү анализдин милдеттеринин негизги мазмуну татаал системаларды башкаруу болуп саналат. Бул көйгөйдү ийгиликтүү чечүү үчүн башкаруунун объектисин - башкача айтканда, системанын өзүн жакшы өздөштүрүү, ошондой эле башкаруунун максатын аныктоо - системанын зарыл (максатка ылайык) абалын билүү, б.а. ал умтулган абал кандай экенин билүү. Системалык анализдин методдору жана процедуралары багытталган изилдөөлөрдүн негизинде кабыл алынган чечимдер бир маанилүү эмес (түшүнүксүз кесепеттер) болуп калышы мүмкүн. Маалымат так эмес бүдөмүк (өз табияты боюнча) же толук эмес (изилдөөчүнүн мүмкүнчүлүктөрү чектүүлүгүнөн) болгон учурда, кабыл алынган чечимдердин бардык мүмкүн болгон, анын ичинде мүмкүн көрүнгөн, ал гана эмес мүмкүн болушу эң төмөн натыйжаларын аныктоого жана баалоого умтулуу зарыл.

Биздин учурда Тогусаковдун илимий ишмердигинин бир ички системасы эгемендүү Кыргыз Республикасы түзүлгөн алгачкы жылдарда илимий ишмердикти КР УИАсынын Философия жана укук институтун илимий ишмердигин жетектөөнү колго алган 1993-жылдан соңку мезгил болуп саналат. Совет мезгилде калыптанган система алсырап, өткөөл мезгилде илимдин ооматы кетип, илимпоздор башка системалардан бактысын издеп кетип жатканда Осмон Асанкулович алдын ала көрүү боюнча диссертациясын коргоп келип, институтту башкарууну, б.а., Кыргызстанда философия илиминин тагдырын аркалаган жамаатты жетектөөнү колго алган.

Системдүү анализ проблеманы аныктап, максатын айкындап, проблеманын чечилишинин альтернативдик варианттарын

талдоого жана тигил же бул критерийлер боюнча натыйжалуулугун салыштырып көрүүгө, ошондой эле уюштуруу милдеттерине байланыштуу чечимдерди кабыл алууга багытталат.

О. А.Тогусаков өткөөл мезгилдин кыйынчылыктарына карабай философия институтунда жамааттын оптимисттик маанайын түшүрбөй сактап калды. Тактап айтканда, ошол кырдаалдагы учурдагы проблеманы аныктап, андан чыгуу системасын декомпозициялады. Философиялык изилдөөлөрдүн тематикасын эгемен элдин философиялык ойломунун уңгусун табууну көздөгөн актуалдуу багыттарга бурду. Жаш мамлекеттин саясий жана укуктук базасын бекемдөөгө байланышкан изилдөөлөрдү арбытты. Советтик идеологиянын чени менен чектелип, илимий кароолго илинбей келген элдик мурастарды, тарыхый инсандардын, көркөм өнөрпоздордун иш-аракеттери, калтырган мурастарын философиялык изилдөөнүн объектиси катары кароого чечкиндүү кадамдар ташталды. Ушул актуалдуу проблемаларды системдүү изилдеген өзүнүн илимий мектебин түздү. Илимий изилдөөлөрүндө бийликке, саясатчыларга проблемалуу кырдаалды баалоого жана жоюуга көмөктөшүп келет. Муну менен Тогусаковдун иш системасында системдүү анализдин негизги методдору: декомпозиция, анализ жана синтездин өз орду бар.

О.А.Тогусаков илимий жана башкаруу ишмердик системасынын декомпозиция этабында философиялык илимдер системасынын траекториясын чендөө иретинде илимий мейкиндиктеги абалын же кырдаалдын жашоо областтын, изилдөөлөрдүн максатын жана негизги функциясын аныктоону жүргүзгөн; системаны чөйрөдөн бөлүү менен системанын жакынкы жана алыскы чектерин аныктаган, ошондой эле таасир этүүчү факторлорду айкындалган; өнүгүү тенденцияларынын ар түрдүү чектерин жана аныкталбагандыктарын боолголоону ишке ашырган.

Колдонулган адабияттар:

1. *Блауберг И. В., Юдин Б. Г.* Становление и сущность системного подхода. — М., 1973.
2. *Богданов А.А.* Тектология (всеобщая организация наука) Книга 2. М.: Директ-Медиа.2014. -408 с.
3. *Кузьмин С.А.* Социальные аспекты: опыт структурного анализа. М., 1996. С. 6.
4. *Сариева К.* Модель жана тааным (логико-гносеологиялык анализ). – Б.: Айат 2015 – 134 б.